

واکاوی معنای تفسیری آیه تبلیغ با تأکید بر موضوع ولایت با نگاه تطبیقی بر تفاسیر نورالثقلین (حویزی) و الدر المنثور (سیوطی)

سیده فهیمه راعی^۱، محمدمهدی کریمی نیا^۲، مجتبی انصاری مقدم^۳

^۱ طلبه سطح چهار (دکتری) رشته تفسیر تطبیقی، حوزه علمیه حضرت خدیجه (س)، بابل استان مازندران، پژوهشگر و مدرس حوزه

^۲ استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، طلبه و پژوهشگر حوزه علمیه قم

^۳ دانشجوی دکتری تخصصی علوم قرآن و حدیث، دانشگاه میبد، مدرس دانشگاه و پژوهشگر (نویسنده مسئول)

چکیده

قرآن به عنوان یکی از منابعی می باشد که مورد تایید هر دو گروه شیعه و اهل سنت است. بحث درباره معرفتی یا عدم معرفتی فردی به عنوان جانشین، توسط پیامبر گرامی اسلام (ص) بحث دامنه دارو مفصلی است که آثار و ثمرات فراوانی بر این معرفتی یا اعلام معرفتی مترتب می باشد و زندگی مسلمانان را در همه ابعاد تحت الشعاع قرار داده و باعث رشد و تعالی آن تحت اشراف جانشینان بر حق می شود یا باعث انحطاط و عقب ماندگی آنان تحت سلطه حاکمان بی مسئولیت خواهد شد؛ از جمله آیاتی که به مساله جانشینی پیامبر اسلام اشاره می کند آیه ۶۷ سوره مائده می باشد که به پیغمبر دستور می دهد آن مساله مهم را ابلاغ فرماید، ولی از آنجایی که در مورد مصداق این آیه بین فریقین اختلاف نظر وجود دارد. ما در این مقاله به بررسی دیدگاه این دو فرقه با محوریت تفسیر نورالثقلین عروسی حویزی و درالمنثور سیوطی پرداختیم و به این سوال پاسخ دادیم که سیوطی و عروسی حویزی مصداق آیه تبلیغ را چه کسی می دانند؟ که با بررسی های انجام شده در منابع روایی تفسیری و کتب مرتبط به این نتیجه دست پیدا کردیم که عروسی حویزی در تفسیر نورالثقلین مانند دیگر مفسران شیعی این مأموریت را ابلاغ رسمی ولایت و پیشوایی امام علی (ع) بیان کرده است و این آیه یکی از ادله نصب امامت به شمار می آید. نصوص روایی شیعه بدون هیچ اختلافی در این باره هم داستان اند. همچنین سیوطی نیز در تفسیر درالمنثور یکی از مصادیق آن مأموریت را ولایت امام علی (علیه السلام) نقل می کند. بنابراین اهل بیت (علیهم السلام) و صحابه در تعیین مورد نزول آیه اتفاق نظر دارند.

واژه های کلیدی: قرآن، تبلیغ، ولایت، نورالثقلین، درالمنثور

مقدمه

واقعه غدیر بزرگترین حادثه تاریخ اسلام است که سه ماه پیش از رحلت پیامبر اکرم (ص) واقع شد. این واقعه با "آیه تبلیغ" آغاز و با "آیه اکمال" خاتمه یافت. روایات شیعه و بسیاری از روایات اهل سنت می‌گویند حدیث غدیر پس از آن بیان شد که کاروان حجة الوداع از مکه بازگشته و به منطقه غدیر خم در نزدیکی جحفه رسید. در آنجا آیه ۶۷ سوره مائده نازل شد که: «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ» یعنی: «ای پیامبر! آنچه از طرف پروردگارت بر تو نازل شده است حتماً (به مردم) برسان و اگر آن را نرسانی، رسالت او را انجام نداده‌ای و خداوند تو را از (خطرات و گمان بد) مردم نگاه می‌دارد، و جمعیت کافران (لجوج) را هدایت نمی‌کند».

در این آیه روی سخن، فقط به پیامبر است و تنها وظیفه او را بیان می‌کند؛ با خطاب ای پیامبر (یا أَيُّهَا الرَّسُولُ) شروع شده و با صراحت دستور می‌دهد که آنچه را از طرف پروردگار بر او نازل شده است به مردم برساند. سپس برای تأکید بیشتر به او اخطار می‌کند که اگر از این کار خودداری کنی - که هرگز خودداری نمی‌کرد - رسالت خدا را تبلیغ نکرده‌ای!

اکنون این سؤال پیش می‌آید که با توجه به تاریخ نزول سوره - که مسلماً در اواخر عمر و اوج قدرت پیغمبر (ص) نازل شده است - چه مطلب مهمی بوده که خداوند، پیامبر (ص) را با این تأکید مأمور ابلاغ آن می‌کند؟ آیا مسائل مربوط به توحید و شرک و بت‌شکنی بوده، حال آنکه این مسائل از سال‌ها قبل برای پیامبر و مسلمانان حل شده بود؟ آیا مربوط به احکام و قوانین اسلامی بوده، با اینکه مهم‌ترین آنها تا آن زمان بیان شده بود؟ و یا مربوط به مبارزه با اهل کتاب و یهود و نصاری بوده، در حالی که می‌دانیم پس از فتح مکه و سیطره و نفوذ اسلام در سراسر جزیره عربستان، آنان از صحنه اجتماع طرد شدند و نیروهای آنها در هم شکسته شد؟

در تفسیر این آیه دانشمندان شیعه و سنی مطالب مختلفی را بیان داشته‌اند که ما سعی کردیم در این مقاله تنها به تفسیرروایی این آیه با محوریت تفسیر نورالثقلین عروسی حویزی که از مفسران شیعی و تفسیر درالمنثور سیوطی که از مفسران اهل سنت می‌باشد بپردازیم و از آنجایی که مساله ولایت و جانشینی پیامبر اسلام (ص) از مسائل بسیار مهم و سرنوشت ساز در جامعه می‌باشد امید آن داریم تا با بررسی دودیدگاه مختلف به نتایجی متقن و مستند در بحث ولایت دست پیدا کنیم البته کتاب‌هایی مانند: "بررسی تطبیقی تفسیر آیات ولایت در دیدگاه فریقین از فتح الله نجارزادگان"؛ "غدیر در قرآن محمد باقر انصاری"؛ "ولایت در قرآن به تالیف جمعی از نویسندگان"؛ "ولایت علی (ع) در قرآن کریم و سنت مرتضی عسگری" و "رسالت اکمال و اتمام نوشته‌ی هادی رزاقی" و همچنین مقالاتی مانند: "پژوهشی پیرامون آیه تبلیغ از محمد رضا آرام"؛ "بررسی آیه تبلیغ در برخی از تفاسیر فریقین از مهدی محمد زاده بنی طرفی"؛ "نقد دیدگاه تفسیری فخر رازی، سیوطی، آلوسی، وزحیلی در تفسیر آیه تبلیغ از هادی رزاقی"؛ نقش سیاق در تفسیر آیه تبلیغ از عباس اسماعیلی زاده و محبوبه غلامی"؛ "بررسی دیدگاه‌های فریقین درباره آیه تبلیغ از فتح الله نجارزادگان" و "غدیر و ظهور ولایت در آیه تبلیغ از سید جواد حسینی" مطالب ارزشمند و مفیدی را جمع آوری و تالیف نمودند که به صورت گسترده به بررسی کلی این آیه از دیدگاه شیعه و سنی پرداختند ولی ما برآن شدیم تا به طور خاص و تطبیقی، تنها به دوتفسیرروایی محض از دو مفسر شیعه و سنی بپردازیم و البته در کنار این دوتفسیر به نظر دیگر مفسران و علمای شیعه و سنی به عنوان تائیداتی نیز استفاده خواهیم کرد.

۱. مفهوم شناسی و مبانی مرتبط

آیه "يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ" شصت و هفتمین آیه از سوره مائده است که به آیه تبلیغ یا عصمت معروف است. این آیه به اتفاق همه علماء مدنی است و جزء آخرین آیاتی است که بر رسول خدا نازل شده است.

واژه ی "بَلَّغَ" در این آیه فعل متعددی از ماده ی ب ل غ می باشد و بلاغ و بلوغ به معنای وصول و رسیدن به چیزی است (فراهیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۱۹۰) و از نظر راغب اصفهانی این کلمه به معنای رسیدن به آخرین نقطه مقصد و انتهای کار، نیز به کار می رود. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۶ق، ص ۱۴۴)

و "عصمت" از نظر راغب اصفهانی العصم: الامساک به معنای نگه داشتن و بازداشتن است و عصمت انبیاء یعنی حفظ و نگه داشتن ایشان توسط خداوند است. (راغب اصفهانی، همان، ص ۵۷۰)

و واژه ی "ولی" از ماده ی و ل ی به معنای حصول دو چیز در کنار هم بدون آنکه بین آنها چیزی دیگر فاصله شود، می باشد. (همان، ص ۸۵۵) و منظور ما از "ولایت" سرپرست و رهبر جامعه می باشد.

و مراد ما از "تفسیر نور الثقلین" که در این مقاله به بررسی آن خواهیم پرداخت، یک تفسیر روایی (مأثور) است که روایات مختلف را با کوچکترین ارتباط با آیات قرآن، در ذیل آنها ذکر کرده است، که مفسر شیعی عبد علی بن جمعه عروسی حویزی آن را تالیف کرده است. و "تفسیر الدر المنثور" نیز یک تفسیر روایی است که به همت یک مفسر اهل سنت به نام جلال الدین سیوطی به جمع آوری احادیث پیامبر اسلام (ص)، صحابه و تابعان پرداخته است.

۲. شأن نزول آیه ی تبلیغ

۲-۱. دیدگاه عروسی حویزی و همفکرانش در مورد شان نزول آیه تبلیغ

می دانیم قرآن مجید به صورت تدریجی در ۲۳ سال به مناسبت های مختلف نازل شده است که مفسران آنها را «شأن نزول» می نامند.

به دست آوردن این مناسبت ها تأثیر مهمی در فهم معانی و محتوای این آیات و رفع هر گونه ابهام دارد، حتی در بعضی از موارد اگر شأن نزول ها از ما گرفته شود اجمال و ابهام بر معنی آیه حاکم می گردد. درباره شأن نزول آیه: «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ...» (مائده ۶۷) روایات زیادی دیده می شود که با صراحت می گوید: آیه فوق درباره علی علیه السلام نازل شده است.

این روایات را جمع زیادی از صحابه از جمله «زید بن ارقم»، «ابوسعید خدری»، «ابن عباس»، «جابر بن عبد الله انصاری»، «ابوهریره»، «براء بن عازب»، «حذیفه»، «عامر بن لیلی بن ضمیره» و «ابن مسعود» نقل کرده اند و گفته اند: آیه فوق درباره علی علیه السلام و داستان روز «غدیر» نازل گردید.

بعضی از احادیث فوق مانند حدیث «زید بن ارقم» به یک طریق بعضی از احادیث مانند حدیث «ابوسعید خدری» به یازده طریق بعضی از این احادیث مانند حدیث «ابن عباس» نیز به یازده طریق! و بعضی دیگر، مانند حدیث «براء بن عازب» به سه طریق نقل شده است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۵ش، ص ۱۸۹)

در بین علمای شیعه اتفاق نظر وجود دارد که این آیه در مورد واقعه غدیر خم و جانشینی حضرت علی (علیه السلام) نازل شده است. از جمله کسانی که روایاتی در مورد شأن نزول آیه تبلیغ در مورد ولایت امام علی (علیه السلام) بیان کردند؛ تفسیر نورالثقلین عروسی حویزی می باشد شیخ عبدعلی بن جمعه العروسی الحویزی (م ۱۰۷۳ق) در تفسیر خود چندین حدیث از زراره، فضیل بن یسار، بکیر بن اعیان، محمد بن مسلم، برید بن معاویه و ابی الجارود آورده است که همه از ابی جعفر (ع) نقل می کنند که ایشان می فرماید: این آیه در غدیر خم پیرامون فریضه ولایت حضرت علی (ع) نازل شده است.

برای نمونه یکی از روایات که از امام باقر (علیه السلام) نقل کردند، را بیان خواهیم کرد:

ایشان از محمد بن الحسین و غیره از سهل عن محمد از عیسی و محمد بن یحیی و محمد

ابن الحسین از همه اینها از محمد بن سنان از اسمعیل بن جابر و عبد الکریم بن عمر و از عبد الحمید ابن ابی الدیلم عن اُبی عبد الله علیه السلام نقل می کنند که : زمانی که رسول خدا از حجه الوداع برمی گشت، جبرئیل بر او نازل شد و فرمود: «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ» (مائده ۶۷) پس همه ی مردم را ندا داد و آنها جمع شدند. سپس فرمود: هر کس من مولایش هستم ، پس علی (ع) مولایش است خداوند یاری کن هر کس که او را یاری کند و دشمن بدار هر کس که با او دشمنی کند و این سخن را سه بار فرمود پس کینه و نفاق در دلهای مردم واقع شد و گفتند خداوند این را بر محمد نازل نکرد و اراده نکرد مگر اینکه بازوی پسرعمویش را بالا ببرد. (عروسی حویزی ۱۴۱۵، ق، ج ۱، ص ۶۵۳)

البته تفسیرهایی مثل: تفسیر القرآن الکریم (ابوحزمه ثمالی، ۱۴۲۰، ق، ص ۱۶۰)؛ الجوهر الثمین فی تفسیر الکتاب المبین (شبر، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۹۷)؛ فتح القدیر (شوکانی، ۱۴۱۴، ق، ج ۳، ص ۵۷)، المیزان فی تفسیر القرآن (طباطبایی، بی تا، المیزان، ج ۶، ص ۷۷)؛ مجمع البیان (طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۷، ص ۱۱۸) و... روایاتی را بیان نمودند که به طور صریح شأن نزول این آیه را مسئله ولایت و جانشینی امام علی (ع) می داند.

۲-۲. دیدگاه سیوطی و همفکرانش در مورد شأن نزول آیه تبلیغ

درباره شأن نزول آیه: «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ...» (مائده ۶۷) در کتاب های مختلفی که دانشمندان اهل سنت - اعم از تفسیر حدیث و تاریخ - نگاشته اند، روایات بسیاری به چشم می خورد که تصریح در نزول این آیه درباره بیان ولایت علی (ع) در غدیر خم دارد. از جمله کسانی که صراحتاً این روایات را ذکر کرده است جلال الدین سیوطی است که در کتاب تفسیری خود، در المنثور به آنها پرداخته است. ایشان چند شأن نزول را برای این آیه بیان می کند:

۲-۲-۱. امام علی (علیه السلام)

ایشان در این روایت به طور شفاف این واقعه را در روز غدیر خم و در مورد امام علی (علیه السلام) می داند و می گوید:

و أخرج ابن أبي حاتم و ابن مردويه و ابن عساکر ، عن أبي سعيد الخدري قال

نزلت هذه الآية : يا أيها الرسول بلغ ما أنزل إليك من ربك ، على رسول الله يوم غدیر خم ، فی علی بن اُبی طالب. (سیوطی، ۱۴۰۴، ق، ج ۲، ص ۲۹۸)

۲-۲-۲. محافظت و حراست

البته سیوطی در تفسیر در المنثور شأن نزول های دیگری هم نفل می کند و به مسئله ی محافظت و نگهداری پیامبر اشاره می کند مانند این روایت که : و أخرج أبو نعیم فی الدلائل عن اُبی ذر قال کان رسول الله صلی الله علیه و سلم لا ینام الا و نحن حوله من مخافة الغوائل حتی نزلت آیه العصمة و الله یَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ ؛ از ابو نعیم روایت می کند که رسول خدا (ص) نمی خوابید مگر اینکه ما در اطرافش بودیم به خاطر ترس از غول های دشمنان تا اینکه آیه عصمت نازل شد. (همان ، ص ۲۹۹)

غیر از ایشان دیگر علماء و مفسران نیز به ذکر روایات در شأن نزول آیه ی ۶۷ سوره مائده پرداختند و شأن نزول این آیه را در مورد امام علی (علیه السلام) دانستند ، مانند:

- فخر رازی در تفسیر خود از ابن عباس، چنین نقل می کند: وقتی آیه تبلیغ نازل شد، پیامبر (ص) دست علی (ع) را گرفت و فرمود: «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَيْ مَوْلَاهُ...» در همین هنگام عمر بن خطاب، علی (ع) را ملاقات کرد و به او گفت: «هَنِيئًا لَكَ يَا بَنَ أَبِي طَالِبٍ، أَصْبَحْتَ مَوْلَايَ وَ مَوْلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ وَ مُؤْمِنَةٍ» ای پسر ابو طالب، [این مقام] بر تو مبارک باد! مولای من و مولای همه مردان و زنان مؤمن گردیدی. (فخر رازی، ۱۴۲۰ ق، ج ۱۲، ص ۳۹۹)

- ابن کثیر دمشقی، نیز نزول این آیه درباره علی (ع) و به دنبال آن ایراد خطبه غدیر از پیامبر (ص) را مورد تأیید قرار داده است. (ابن کثیر، ۱۴۱۹ ق، ج ۳، ص ۱۳۷) شهاب الدین آلوسی در تفسیر روح المعانی (آلوسی، ۱۴۱۵ ق، ج ۶، ص ۱۷۲)؛ عبدالله حسکانی در شواهد التنزیل لقواعد التفضیل (حسکانی، ۱۴۱۱ ق، ج ۱، ص ۲۴۹) و دیگران، نیز به شأن نزول این آیه در مورد امام علی (ع) پرداختند.

اشتباه نشود منظور این نیست که دانشمندان و مفسران فوق نزول این آیه را درباره علی علیه السلام پذیرفته‌اند، بلکه منظور این است: روایات مربوط به این مطلب را در کتب خود نقل کرده‌اند، اگر چه پس از نقل این روایت معروف، به خاطر ترس از شرائط خاص محیط خود، یا به خاطر پیش‌داوری‌های نادرستی که جلو قضاوت صحیح را در این گونه مباحث می‌گیرد، از پذیرفتن آن خودداری کرده‌اند.

بلکه گاهی کوشیده‌اند تا آنجا که ممکن است آن را کم‌رنگ و کم‌اهمیت جلوه دهند، مثلاً «فخر رازی» که تعصب او در مسائل خاص مذهبی معروف و مشهور است برای کم‌اهمیت دادن این شأن نزول، آن را دهمین احتمال آیه قرار داده و ۹ احتمال دیگر - که غالباً بسیار سُست، واهی و بی‌ارزش است - را قبل از آن آورده است!

از «فخر رازی» زیاد تعجب نمی‌کنیم؛ زیرا روش او در همه جا چنین است، تعجب از نویسندگان روشن‌فکری همچون «سید قطب» در «تفسیر فی ظلال» و «محمد رشید رضا» در «تفسیر المنار» است که یا اصلاً سخنی از این شأن نزول که انواع کتاب‌ها را پر کرده است به میان نیاورده‌اند؛ یا بسیار کم‌اهمیت جلوه داده‌اند به طوری که به هیچ وجه جلب توجه نکنند. (مکارم شیرازی، همان، ص ۱۹۰)

۳. بیان و تفسیر اجمالی آیه تبلیغ

این آیه لحن خاصی بخود گرفته است که آن را از آیات قبل و بعد مشخص می‌سازد. در این آیه روی سخن فقط به پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم) است، تنها وظیفه او را بیان می‌کند؛ با خطاب -ای پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم)- یا ایها الرسول (شروع شده و با صراحت و تأکید دستور می‌دهد که آنچه از طرف پروردگار بر او نازل شده است را به مردم برساند). بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ.

پس برای تأکید بیشتر به او اخطار می‌کند که اگر از این کار خودداری کنی (هرگز خودداری نمی‌کرد) رسالت خدا را تبلیغ نکرده ای (وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ)

سپس به پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) که گویا از واقعه‌ی خاصی اضطراب و نگرانی داشته دل‌داری و تأمین می‌دهد و به او می‌گوید: «از مردم در ادای این رسالت وحشتی نداشته باش، زیرا خداوند تو را از خطرات آنها نگره خواهد داشت.» (وَاللَّهُ يَعَصِمُكَ مِنَ النَّاسِ) [البته خوف آن حضرت بر حفظ اسلام و رسالتش بوده است نه خوف از جان خود].

و در پایان آیه به عنوان یک تهدید و مجازات، به آنهایی که این رسالت مخصوص را انکار کنند و در برابر آن از روی لجابت کفر بورزند می‌گوید: «خداوند کافران لجوج را هدایت نمی‌کند.» (إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ). (مکارم شرازی، ۱۳۷۴، ج ۵، ص ۳)

۴. مراد از "بَلَّغْ مَا نَزَلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ" در آیه تبلیغ

تعبیر "بَلَّغْ مَا نَزَلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ"؛ برسان آنچه بر تو نازل شده است. "مجمل می باشد. و فریقین در جستجوی کشف معنای "ما أنزل"؛ آنچه نازل شده است "مباحث متعددی را طرح کرده اند که ما به بررسی روایات تفسیری که به این مسئله پرداختند از دومفسر شیعه و اهل سنت خواهیم پرداخت.

۴-۱. مراد از "بَلَّغْ مَا نَزَلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ" در آیه ۶۷ مائده از منظر تفسیر نورالثقلین

روایات اهل بیت (علیهم السلام) بدون استثناء بر این قول اتفاق نظر دارند که آنچه بر پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) نازل شده و مأمور به ابلاغ آن شده، ولایت امام علی (علیه السلام) است. عروسی حویزی نیز مانند دیگر مفسران شیعه مراد از آنچه که پیامبر مأمور به ابلاغ آن شده بود را، ولایت امام علی (علیه السلام) بیان می کند و روایات زیادی را نقل می کند مانند:

- علی بن ابراهیم عن أبيه عن ابن أبي عمير عن عمر بن أذينة عن زرارة و الفضيل بن يسار و بكير بن أعين و محمد بن مسلم و برید بن معاوية و ابی الجارود جميعا عن أبي جعفر عليه السلام قال امر الله عز و جل رسوله بولاية علي و انزل عليه: «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يَقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ هُمْ رَاكِعُونَ» و فرض ولاية اولى الأمر فلم يدروا ما هي، فامر الله محمدا صلى الله عليه و آله و سلم أن يفسر لهم الولاية كما فسر لهم الصلوة و الزكاة و الصوم و الحج، فلما أتاه ذلك من الله ضاق بذلك صدر رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم و تخوف أن يرددوا عن دينهم و ان يكذبوه، فضاق صدره و راجع ربه عز و جل فأوحى الله عز و جل اليه: «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ» و صدع بأمر الله تعالى ذكره فقام بولاية علي عليه السلام يوم غدیر خم فنادی. الصلوة جامعة و امر الناس أن يبلغ الشاهد الغائب (عروسی حویزی، همان، ص ۶۵۲)؛ علی بن ابراهیم... از امام باقر (علیه السلام) می فرماید: خداوند عزوجل رسولش را به ولایت علی (علیه السلام) امر فرمود و این آیه را بر ایشان نازل کرد: "سرپرست و ولی شما، تنها خداست و پیامبر او و آنها که ایمان آورده اند؛ همنها که نماز را بر پا دارند و در حال رکوع زکات می دهند." و ولایت اولى الامر را واجب نمود در حالی که نمی دانستند که ولایت چیست. پی خداوند به محمد (ص) امر کرد تا ولایت را برای آنها تفسیر کند همانگونه که نماز و زکات و روزه و حج را به ایشان تفسیر نمود پس زمانی که این آیه از جانب خداوند به ایشان رسید، سینه رسول خدا (ص) به واسطه آن تنگ شد و ترسید که مردم از دینشان برگردند و او را تکذیب کنند پس سینه اش تنگ شد و به پروردگارش رو کرد پس خداوند عزوجل به ایشان (ص) وحی کرد: "ای پیامبر! آنچه از طرف پروردگارت بر تو نازل شده است کاملا به مردم برسان و اگر نکنی رسالت او را انجام نداده ای خداوند تورا از مردم نگاه می دارد و خداوند جمعیت کافران را هدایت نمی کند." و حضرت به دنبال اجرای امر خداوند متعال رفت و به ابلاغ ولایت علی (ع) در روز غدیر برخاست و آن را اعلام کرد و به مردم امر کرد تا شاهدان به غائبان ابلاغ کنند.

- فی أمالی الصدوق (ره) و باسناده الی النبی صلی الله علیه و آله و سلم حدیث طویل یقول فیہ لعلی علیه السلام. و لقد انزل الله عز و جل الی «یا أیها الرسول بَلِّغْ ما أنزلَ إِلَیکَ مِنْ رَبِّکَ» یعنی فی ولایتک یا علی «وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ» و لو لم أبلغ ما أمرت به من ولایتک لحبط عملی (همان ، ص ۶۵۴)؛ در امالی صدوق از پیامبر(ص) به علی (ع) می فرماید : خداوند عزوجل یا أیها الرسول بَلِّغْ ما أنزلَ إِلَیکَ مِنْ رَبِّکَ به من نازل کرد یعنی در ولایت یا علی وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ و اگر آنچه را به من امر کرد یعنی ولایت ، ابلاغ نکنم ، رسالتم حبط خواهدشد.

۴-۲. مراد از "بَلِّغْ ما انزل الیک من ربک" در آیه ۶۷ مائده از منظر تفسیر در المنثور

اهل سنت در بیان معنای آنچه که پیامبر(ص) مأمور به ابلاغ آن بود روایاتی را نقل کردند. و آن دسته از احادیث اهل سنت که در مقام بیان معنای تعبیر "بلغ ما انزل الیک من ربک" بوده ، بدون استثناء در معنای ابلاغ ولایت و جانشینی امام علی (علیه السلام) می باشد. سیوطی در تفسیر خود در بیان معنای آنچه که پیامبر مأمور به رساندنش بوده است ؛ به دو سری روایت اشاره کرد است :

۴-۲-۱. ولایت امام علی (علیه السلام)

سیوطی در تفسیر درالمنثور ذیل آیه ۶۷ سوره مائده روایاتی را نقل می کند که به طور صریح مراد از آنچه که پیامبر(ص) مأمور به ابلاغ آن برای مردم بوده است را ، ولایت امام علی (علیه السلام) بیان می کند :

و أخرج ابن أبي حاتم و ابن مردويه و ابن عساکر عن أبي سعيد الخدري قال نزلت هذه الآية يا أیها الرسول بَلِّغْ ما أنزلَ إِلَیکَ مِنْ رَبِّکَ علی رسول الله صلی الله علیه و سلم يوم غدیر خم فی علی بن أبي طالب (سیوطی ، همان ، ص ۲۹۸)

و أخرج ابن مردويه عن ابن مسعود قال کنا نقرأ علی عهد رسول الله صلی الله علیه و سلم یا أیها الرسول بَلِّغْ ما أنزلَ إِلَیکَ مِنْ رَبِّکَ أن علیا مولی المؤمنین وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَ اللَّهُ یُعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ (همان)؛ ابن مردویه از ابن مسعود روایت کرد که گفت ما برای پیمان با رسول خدا (ص) یا أیها الرسول بَلِّغْ ما أنزلَ إِلَیکَ مِنْ رَبِّکَ را می خواندیم که علی مولای مومنین است و...

۴-۲-۲. رسالت به طور کلی

یکی دیگر از معانی که سیوطی در تفسیرش آن را مراد از آنچه که پیامبر(ص) مأمور به ابلاغ آن برای مردم بوده است بیان می کند، مسئله رسالت و پیام به طور کلی بدون ذکر جزئیات پیام می داند ایشان روایتی را از پیامبر اکرم (ص) نقل می کند و می گوید :

أخرج أبو الشيخ عن الحسن ان رسول الله صلی الله علیه و سلم قال ان الله بعثنی برسالة فضقت بها ذرعا و عرفت ان الناس مکذبی فوعدنی لأبلغن أو لیعذبنی فانزل یا أیها الرسول بَلِّغْ ما أنزلَ إِلَیکَ مِنْ رَبِّکَ (سیوطی ، همان ، ص ۲۹۸)؛ ابوشیخ از حسن روایت کرد که رسول خدا (ص) فرمود : همانا خداوند مرا به رسالتی مبعوث کرد که از آن به تنگنا آمدم و می دانستم که مردم مرا تکذیب می کنند پس خداوند به من وعده داد که ابلاغ کنم یا من را عذاب می کند پس این آیه نازل شد یا أیها الرسول بَلِّغْ ما أنزلَ إِلَیکَ مِنْ رَبِّکَ.

که در این روایت مسئله رسالت را توضیح نمی دهد بلکه به صورت کلی و عام بیان می کند.

۵. مراد از "والله يعصمك من الناس" در آیه تبلیغ

از جمله ی "وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ" بر می آید حکمی که این آیه در صدد بیان آن است و رسول الله (ص) مأمور به تبلیغ آن شده، امر مهمی است که در تبلیغ آن بیم خطر هست یا بر جان رسول الله و یا بر پیشرفت دینیش. آیه شریفه از یک امر مهمی - که یا عبارتست از مجموع دین و یا حکمی از احکام - آن کشف می کند. و آن امر هر چه هست امری است که رسول الله (ص) از تبلیغ آن می ترسد، و در دل بنا دارد آن را تا یک روز مناسبی تاخیر بیندازد، چه اگر ترس آن جناب و تاخیرش در بین نبود حاجتی به این تهدید که بفرماید: "وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ" نبود. (طباطبایی، همان، ج ۶، ص ۶۲)

طبری درباره تعبیر ... وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ ... می گوید:

«خداوند پیامبرش را از نیرنگ و کشتن مردم باز می دارد یا آنکه از شرور و زشتی کار مردم جلوگیری می کند تا به حضرت آسیب نرسد». (طبری، ۱۴۱۲ق، ج ۴، ص ۳۰۹)

۵-۱. مراد از "والله يعصمك من الناس" در آیه ۶۷ مائده از منظر تفسیر نورالثقلین

از نظر شیعه آن مأموریتی که خدا وعده ی حفظش را به پیامبر اکرم (ص) داده است، ابلاغ ولایت امام علی (ع) بود که امکان داشت با تردید و حتی انکار و تکذیب برخی روبه رو شود و بر اثر دسیسه های منافقان و تبلیغات آنان، این پیام را به حساب های شخصی رسول خدا (ونه از ناحیه خدا) گذارند و در پی آن، زنگ خطر اضمحلال دین به صدا در آید. (نجارزادگان، ۱۳۸۸، ص ۱۱۹)

مفسران و علمای شیعه روایات زیادی را نقل می کنند که به این مسئله پرداخته است. عروسی حویزی در تفسیرش که تفسیر روایی است احادیثی را در همین مضمون بیان می کند، و آن رسالت و مأموریتی که خداوند وعده ی حفظش را به پیامبرش داده، مسئله ی ولایت امام علی (ع) می داند، مانند:

- فی تهذيب الأحكام فی الدعاء بعد صلوة الغدير المسند الى الصادق عليه السلام ربنا اننا سمعنا بالمنادی و صدقنا المنادی رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم نادى بندا عنك بالذى أمرته به أن يبلغ ما أنزلت اليه من ولاية ولى أمرک فحذرته و أذرتة ان لم يبلغ ان تسخط عليه و انه ان بلغ رسالاتک عصمته من الناس فنادی مبلغا وحيک و رسالاتک الا من کنت مولاه فعلى مولاه و من کنت وليه فعلى و ليله و من کنت نبیه فعلى أمیره. (عروسی حویزی، همان، ص ۶۵۴)؛

در این دعا که به امام صادق (علیه السلام) نسبت داده شده نیز چنین آمده است :

پروردگارا ماصدای منادی را شنیدیم و این منادی را تصدیق کردیم، رسول خدا با ندایی از جانب تو ندا داد به چیزی که تو به او امر کردی، اینکها آنچه را که به او نازل شد یعنی ولایت ولی امرت را برساندو او را تحذیر و انذار نمودی که اگر آن را ابلاغ نکند بر او خشگمین می شوی و اینکه اگر رسالت هایت را ابلاغ کند، او را از مردم در امان نگه می داری پس در حالی که مبلغ وحی و رسالت تو بود، ندا داد آگاه باشید! هر کس من مولای او هستم علی (ع) مولای او است و هرکس من ولی او هستم علی (ع) ولی او است و هرکس من نبی او هستم علی (ع) امیر اوست.

۲-۵. مراد از "والله يعصمك من الناس" در آیه ۶۷ مائده از منظر تفسیر در المنثور

اهل سنت نیز آنان که در پی شناسایی مورد نزول آیه اند، مواردی را نقل می کنند که همه آنها از مواردی است که به نوعی دل نگرانی و ترس بر تکذیب و... را به همراه خود دارد.

سیوطی در تفسیرش ذیل آیه ی مورد بحث، مراد از آن رسالتی که خداوند وعده ی حفظش را به پیامبر داده است را مسئله ی حفظ جان پیامبر می داند و روایات مختلفی را نقل می کند که به صورت های گوناگون آن چیزی که خداوند وعده اش را به پیامبر داده است، نگهداری و مراقبت از جان اوست و دیگر نیاز به مراقب و نگهبان ندارد. مانند روایات ذیل:

- و أخرج الطبرانی و ابن مردويه عن عصمة بن مالك الخطمي قال كنا نحرس رسول الله صلى الله عليه و سلم بالليل حتى نزلت وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ فترك الحرس. (سیوطی، همان، ص ۲۹۸)؛

طبرانی و ابن مردويه از عصمه بن مالک روایت کردند که: ما شبها از رسول خدا محافظت می کردیم تا اینکه این آیه نازل شد، پس نگهبانی کنار گذاشته شد.

- و أخرج ابن حبان و ابن مردويه عن أبي هريرة قال كنا إذا صحبنا رسول الله صلى الله عليه و سلم في سفر تركنا له أعظم دوحه و أظلمها فينزل تحتها فنزل ذات يوم تحت شجرة و علق سيفه فيها فجاء رجل فأخذه فقال يا محمد بن يمنعك مني فقال رسول الله صلى الله عليه و سلم الله يمنعني منك ضع عنك السيف فوضعه فنزلت وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ. (همان، ص ۲۹۹)؛

ابن حبان و ابن مردويه از ابی هریره روایت کردند که: هنگامی که در سفری با رسول خدا (ص) بودیم سایه بان بزرگی برایش آماده کردیم حضرت زیر آن قرار گرفت و شمشیرش را به آن آویزان کرد، مردی آمد و آن را گرفت و گفت: ای محمد چه کسی تو را از من باز می دارد؟ فرمود: دست از شمشیر بردار. و اونیز همین کرد. پس این آیه نازل شد.

نتیجه گیری

نقطه اصلی بحث در بین فریقین درباره ی آیه ۶۷ سوره مائده که به آیه ی تبلیغ معروف است، در تعیین مصداق مأموریتی است که از ناحیه خداوند بر پیامبر اکرم (ص) نازل شده است، و ابلاغ آن همراه با لحنی تهدید گونه درخواست شده است. آنچه که در این مقاله به آن پاسخ داده شده است سوال از این می باشد که پیامبر اکرم (ص) مأمور به ابلاغ چه مسئله ی مهمی بوده است؟ و روایات شیعه و سنی مصداق آن مأموریت را چه چیزی بیان کرده اند بابررسی هایی که بین دوتفسیر روایی محض یکی از شیعه و دیگری از اهل سنت انجام شد، به این نتیجه دست یافتیم که عروسی حویزی در تفسیر نورالثقلین مانند دیگر مفسران شیعی این مأموریت را ابلاغ رسمی ولایت و پیشوایی امام علی (ع) بیان کرده است و این آیه یکی از ادله نصب امامت به شمار می آید نصوص روایی شیعه بدون هیچ اختلافی در این باره هم داستان اند. و همچنین سیوطی نیز در تفسیر در المنثور یکی از مصداق آن مأموریت را ولایت امام علی (علیه السلام) نقل می کند بنابراین اهل بیت (علیهم السلام) و صحابه در تعیین مورد نزول آیه اتفاق نظر دارند.

فهرست منابع

۱. قرآن
۲. آلوسی، سید محمود (۱۴۱۵ق)، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، بیروت: دارالکتب العلمیه
۳. ابن کثیر، اسماعیل (۱۴۱۹ق)، تفسیر القرآن العظیم، بیروت: دارالکتب العلمیه
۴. ابوحزمه ثمالی، ثابت بن دینار (۱۴۲۰ق)، تفسیر القرآن الکریم، بیروت: دارالمفید
۵. حسکانی، عبیدالله (۱۴۱۱ق)، شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی
۶. راغب اصفهانی، حسین (۱۴۱۶ق)، مفردات الفاظ قرآن، تحقیق: عدنان داوودی، بیروت: دارالشامیه
۷. سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن (۱۴۰۴ق)، الدر المنثور فی تفسیر المأثور، قم: کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی
۸. شبر، عبدالله (۱۴۰۷ق)، الجوهر الثمین فی تفسیر الکتاب المبین، کویت: مکتبه الالفین
۹. شوکانی، محمد (۱۴۱۴ق)، فتح القدر، دمشق-بیروت: دار ابن کثیر-دارالکلم الطیب
۱۰. طباطبایی، محمد حسین (بی تا)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه ی مدرسین حوزه علمیه قم
۱۱. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۶۰)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: فراهانی
۱۲. طبری، محمد (۱۴۱۲ق)، جامع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دارالمعرفه
۱۳. عروسی حویزی، علی بن جمعه (۱۴۱۵ق)، تفسیر نورالثقلین، قم: اسماعیلیان
۱۴. فراهیدی، خلیل (۱۴۱۴ق)، ترتیب کتاب العین، تحقیق: مهدی المخزومی و لبراهیم السامرائی، قم: اسوه
۱۵. فخر رازی، محمد (۱۴۲۰ق)، مفاتیح الغیب، بیروت: دار احیاء التراث العربی
۱۶. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴ش)، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه
۱۷. (۱۳۸۵ش)، شأن نزول آیات قرآن، قم: مدرسه الامام علی بن ابی طالب
۱۸. نجارزادگان، فتح الله (۱۳۸۸ش)، بررسی تطبیقی تفسیر آیات ولایت در دیدگاه فریقین، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه